

*Пешкова Т. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри германської філології та перекладу**Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»*

ВПЛИВ ВИКРИВЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ РЕАЛІЙ НА УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИЙ ПЕРЕКЛАД

Анотація. У статті проаналізований ряд робіт, у яких приділялася увага впливу культурологічних та історичних факторів на процес перекладу й на адекватне сприйняття перекладу тексту, сформованого в рамках однієї культури, представниками іншої культури; також представлено найпоширеніші класифікації реалій та фонових знань, їхній зв'язок зі сприйняттям та розумінням сенсу перекладеного тексту, що застосовуються у сучасній лінгвістиці та перекладознавстві. Більшість дослідників виявляли значимість тих аспектів процесу перекладу, де особливо важливими можна назвати розбіжності в сприйнятті культур народу, у той час як, більшою мірою значимими є на сьогоднішній день аспекти, які представляються загальними для досліджуваних культур. Особливістю історичних реалій про Україну в німецькому суспільстві є відсутність або викривлення понять, що відбулось на певному етапі міжнародних та міжмовних контактів протягом століть і пов'язано з історичною крадіжкою, що супроводжувалась неточним транскодуванням у перекладі. Встановлено види рекомендованого перекладу реалій в історичних текстах про Україну, з огляду на їх викривлення у мові сприйняття та запропоновані варіанти їх прийнятого перекладу: транслітерація, уподібнення та комбінована реномінація. Досліджено період викривлення фонових знань про історичні реалії України в німецькомовній міжкультурній комунікації та їх вплив на сприйняття німецькомовним реципієнтом текстів про історію України. Розглянуто важливість коректного перекладу історичних реалій і зокрема слова «Русь» з огляду на політичну ситуацію у світі. Проаналізовано та встановлено переклад слово «руський» німецькою мовою у різних словниках, його ідентичність до «російський» *russisch*, тому в історичному тексті про Україну перекладено його схожим, але не ідентичним словом *russinisch*, використовуючи уподібнення.

Ключові слова: історичні реалії, фонові знання, історичний текст, способи перейменування реалій: транскодування, уподібнення та комбінована реномінація, міжкультурна комунікація.

Постановка проблеми. Історичні тексти та їх переклад у реаліях російсько-української війни мають важливе значення, як компонента зброї у інформаційній війни. Перед українськими філологами-германістами постало завдання передачі інформації в світ іноземними мовами і деякі перекладацькі назви, які були сталими з огляду перекладу саме з російської, а не з української мови потребують трансформації. Трансформація потрібна для національної ідентифікації нас українців іноземцями, для національного ствердження, а також для підтримки українського духу у період важкий для України.

Відмінності культур відображаються в різних мовних картинах світу, на основі яких будуються висловлювання різних мов. Кожна культура має свої артефакти, чужі або незрозумілі іншим культурам [1]. Усі ці відмінності створюють певні труднощі в перекладі, але їх можна подолати в процесі міжмовної комунікації як шляхом рівняння структур джерельної та цільової мов, так і різними способами передачі артефактів іншої культури (наприклад, адаптація, вибір приблизних особливостей в знаках цільової культури вихідної культури).

Культурологічний аспект міжмовної комунікації в сучасному світі ґрунтується не лише на концепції культури як сукупності культурних цінностей народу (твори мистецтва, античні пам'ятники, література, живопис, музика, архітектура тощо), але також включає вивчення національних традицій та історії носіїв мови, їхнього способу життя, соціальної діяльності, способів спілкування, специфіки поведінки, мислення та сприйняття навколишньої дійсності (світосприйняття та світогляд). Перекладач перебуває одночасно в зоні двох національних контекстосфер.

Аналіз останніх досліджень. Існує ряд робіт з перекладознавства, у яких приділялася увага впливу, який виявляється за допомогою культурологічних факторів на процес перекладу

й на адекватне сприйняття перекладу тексту, сформованого в рамках однієї культури, представниками іншої культури.

Не раз було відзначено, що більшість лінгвістичних проблем, пов'язаних з перекладом, детерміновані культурологічним аспектом, і, навпаки, часом деякі соціо-культурно-історичні проблеми з перекладу можна дозволити за допомогою залучення лінгвістичних засобів. Однак роль фонових знань як важливого фактора розуміння тексту з одного боку, і культури народу, з іншого боку, досліджена не повною мірою.

Поняття «фонові знання» – це один із ключових термінів когнітивної лінгвістики, який використовують під час обговорення екстралінгвістичних аспектів комунікаційного процесу. Більшість дослідників виявляли значимість тих аспектів процесу перекладу, де особливо важливими можна назвати розбіжності в сприйнятті культури. Фонові знання можна вважати «готовими змістами», які культурне і мовне співтовариство пропонує своїм членам. Зрозуміло, у рамках однієї культури ці «готові» змісти варіюються залежно від соціального статусу, особистого досвіду й інших факторів.

Без фонових знань адекватний переклад практично неможливий. Як підкреслюють дослідники, «...осмислення... іншомовного тексту може мати місце тільки за умови, що «вторинна мовна особистість» хоча б відносно наближається до «природного» носія мови за рівнем не тільки мовної, але й когнітивної (лінгвокогнітивної) компетенції й, крім того, за рівнем поінформованості загального контексту цього спілкування» [2].

Реалії є мовними одиницями, що позначають елементи «чужої» культури та історії, мають національне, історичне, місцеве або побутове забарвлення і не мають еквівалентів в інших мовах і культурах.

Найбільш повним, на нашу думку, є визначення поняття «реалія» Р. П. Зорівчак, що наразі усталілося у сучасному

українському перекладознавстві: «Реалії – це моно- та полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких містить (у плані бінарного зіставлення) традиційно закріплені за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-приймача» [3, с. 106–107].

Отже, реалією вважаємо слова певної мови, що відображають поняття матеріальної культури, властиві відповідному народові та має спільні ознаки з терміном, однак різняться з останнім за сферами їхнього вживання.

Особливістю реалій є те, що у носіїв певної культури і певної мови з ними пов'язуються такі фонові знання та асоціації, які на певному етапі міжнародних та міжмовних контактів можуть бути відсутніми у носіїв інших культур і мов. Під час перекладу реалій виникає, з одного боку, потреба підкреслити їх особливий колорит, іноді унікальність, а з другого – певним чином передати їх значення і типові для носіїв мови джерела асоціації, уникаючи, наскільки це можливо, багатослів'я. Грунтуючись на аналізі численних перекладів українські дослідники показують шляхи подолання мовних перешкод, зумовлених розбіжностями культур. Напрацювання цих та багатьох інших лінгвістичних, втім, не лише не вичерпують питання, а, навпаки, чітко вказують на перспективи його подальшого вивчення [4].

Р. Зорівчак називає реалії чи не найнебезпечнішими з «підводних каменів», які доводиться долати перекладачам, покликаним якомога правдивіше, точніше, вірніше передати авторський почерк засобами іншої мови.

До реалій можна також віднести слова, що позначають властиві тільки певним націям і народам предмети матеріальної культури, факти історії, державні інститути, імена національних і фольклорних героїв, міфологічних істот і т. п.

Основні труднощі при перекладі реалій – це, по-перше, відсутність у мові-переймачі відповідника – повного чи часткового – у зв'язку з відсутністю в носіїв цієї мови позначуваного реалією референта; і, по-друге, необхідність, водночас із денотативним значенням реалії, передавати колорит і конотації її національного та історичного забарвлення. Справа ускладнюється й потребою врахувати цілу низку умов, що надають певним явищам життя різне словесне відображення.

Формування мети статті. Відтворення семантико-стилістичних функцій реалій у перекладі – нагальне питання перекладознавства. На основі зіставлення англійських текстів з їхніми оригіналами можна визначити такі способи трансляційного перейменування реалій: транскрипцію, гіперонімічне перейменування, дескриптивну перифразу, комбіновану реномінацію, калькування, міжмовну транспозицію на конотативному рівні, уподібнення, контекстуальне тлумачення реалій. Терміном «транскрипція» позначають віднайдіння якомога точнішою відповідника через запис звучання слів мови-джерела графемами мови-переймача. Транскрипція зв'язана з точною (наскільки це можливо) передачею звучання іноземного слова.

Так от викривлення історичних реалій в німецьких фонічних знаннях відбувалось протягом століть і пов'язано з історичною крадіжкою, що супроводжувалась неточною транскрипцією при перекладі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед тим, як перейти до аналізу українсько-німецького перекладу історичних реалій, необхідно розглянути історію крадіжки назви «Русь».

22 жовтня 1721 року цар Петро I проголосив Московське царство «російської імперією», а москвитів – «россиянами». Така зміна назви Московської держави кинула серйозний виклик ідентичності українського народу. [5, с. 90–91]

Доктор історії Ярослав Дашкевич прокоментував подію розлогіше: «Московщина по суті загарбала назву Русь, яка сво-

ім питомим змістом – етнічним, географічним устроєм – цілком відповідає сучасному термінові Україна... Це дало Московщині, хоча й підроблений, але все ж таки, блиск культурної, цивілізованої держави з давньою історичною традицією, з візантійсько-київською церковною метрикою» [6].

Таким чином, етноніми Русь, руський, русинський – давні й органічні для українців найменування. Але через несприятливі політичні обставини й відсутність української державності після розпаду Київської Русі й занепаду Галицько-Волинського князівства термін Русь не став політичною атрибуцією на українській території. Його присвоїли собі наші північно-східні сусіди – росіяни.

Результатом цієї «кропіткої роботи» стало викривлення історії та історичних реалій, які впливають на сприйняття нас іноземцями і зараз якщо ми відкривемо німецький тлумачний словник у 24 томах Київська імперія – це територіальне утворення на російських землях 9–10 сторіччя. [7, с. 326] Слово Київська Русь не тлумачиться взагалі [8].

І тому зараз німецький реципієнт сприймає поняття Русь як росія. У своїй роботі ми пропонуємо деякі шляхи подолання цієї «несправедливості», хоча і розуміємо, що для цього потрібен час. Навіть при відкритті інтернет-словників, зокрема популярного «Мультиран» при перекладі слова іде відсилка до держави росія і до їх стародавнього народу, який жив на північних землях.

А ось інтернетперекладач дає повний відповідник росія. Якщо пишемо Київська Русь подає Kiever Rus. слово «русський» на німецьку перекладається так само як і слово російський russisch, тому в тексті ми перекладаємо його схожим але не ідентичним словом russinisch або kujiver, використовуючи уподібнення

Спілкуючись з іноземцями ми помітили зацікавленість нашою історією, але коли одні поняття підмінюють інші, дуже важко зорієнтуватись у нашій політичній обстановці, наприклад, слово «русський» на німецьку перекладається так само як і слово російський russisch, тому в тексті ми перекладаємо його схожим але не ідентичним словом russinisch або kujiver, використовуючи уподібнення

Історичний текст, що був обраний нами розповідає про руських князівень. Ось саме в слові руські і є перша складність для перекладача. Назва тексту звучить:

Руські князівни – європейські святі

Rusinische Fürstinnen sind europäische Heilige – 1. Приклад перекладу руські

Kujiver Fürstinnen sind europäische Heilige – 2. Приклад перекладу руські

Також постає питання про написання, алітерацію слова Київ. В багатьох іноземних публікаціях до цих пір фігурувало Kiev та і зараз визнаємо це є.

Але ж насправді, німецькою мовою алітерація відбувається так Kujiv або Kujiw і тоді німецький читач вірно зміг би читати назву столиці нашої країни або похідні від неї слова. І воно не звучало б московською КИЕВ.

Євпраксії Мстиславівні, онучці Володимира Мономаха, дочці великого київського князя Мстислава Володимировича, судилося стати першою жінкою-лікарем в історії України-Русі. Вона з молодих років вивчала народну медицину, лікувала хворих (її ще через це називали Добродія, грецькою – Євпраксія). Вона стала автором наукового трактату «Мазі» (Алімма) – першої відомої в Європі медичної праці руського авторства (тепер вона зберігається у флорентійській бібліотеці Лоренцо Медічі) про здоровий спосіб життя. В основу трактату покладено дані тогочасних наукових рукописів і власних спостережень. Прикметно, що в цій праці немає рекомендацій,

пов'язаних із поширеними в медичній практиці XII ст. марно-вірствами і забобонами. За однією з версій, Євпраксія вийшла заміж за візантійського царевича Олексія Комнена, сина імператора Іоанна II Комнена і дістала нове ім'я Зоя.

Eupraxia Mstyslavivna, die Enkelin von Volodymyr Monomach, die Tochter des Großfürsten von Kyjiv, Mstyslav Volodymyrovych, war dazu bestimmt, die erste Ärztin in der Geschichte der Ukraine und Kyjiver Rus zu werden. Schon in jungen Jahren studierte sie Volksmedizin, behandelte Kranke (aus diesem Grund wurde sie auch Dobrodija genannt, auf Griechisch – Eupraxia). Sie wurde Autorin der wissenschaftlichen Abhandlung "Salbe" (Alimma) – der ersten in Europa bekannten medizinischen Arbeit rusinischer Autorschaft (jetzt wird sie in der Florentiner Bibliothek von Lorenzo de' Medici aufbewahrt) über eine gesunde Lebensweise. Die Abhandlung basiert auf Daten aus zeitgenössischen wissenschaftlichen Manuskripten und eigenen Beobachtungen. Es ist bemerkenswert, dass in dieser Abhandlung keine Empfehlungen zu den in der medizinischen Praxis des 12. Jahrhunderts üblichen Empfehlungen – Aberglauben und Aberglauben enthalten sind. Einer Version zufolge heiratete Eupraxia den byzantinischen Prinzen Oleksij Komnenos, den Sohn des Kaisers John II Komnenos, und erhielt den neuen Namen Soja.

Висновки. Перекладачам потрібно визначитись як правильно перекладати Україна-Русь на різні мови світу. На данному етапі ми винайшли варіант перекладу на німецьку мову *Kyjiver Rus*. Таким чином, для подолання історичного викривлення в перекладі пропонуємо варіант транслітерації, уподіблення та комбінована реномінація. В цій галузі вбачаємо широкі поле для подальших розвідок.

Отже, варто підсумувати, що з огляду на забезпечення міжкультурної комунікації творча діяльність перекладача має спрямовуватися на виправлення історичних фонових знань іноземців, збереження мовної норми рецептивної культури в перекладі, з одного боку, та її гармонізацію з нормою оригіналу як феномена вихідної культури, з іншого.

Література:

- Lakoff G. Cognitive Semantics. Meaning and Mental Representation. Ed. by Umberto Eco, Marco Santambrogio, Patrizia Violi. Bloomington and Indianapolis, 1988. 213 p.
- Зорівчак Р. П. Реалія в художньому мовленні; перекладознавчих аспект. Іноземна філологія. Львів, 1994. С. 106–107.
- Зорівчак Художній переклад в Україні і буття нації: Спроба істориколітературного осмислення. Записки Перекладацької майстерні. 2000 – 2001. Львів, 2001. Т. 1. С. 9–17.
- Чередниченко О.І. Про мову і переклад. К.: Либідь, 2007. 248 с.
- Наконечний С.П. Украдене ім'я. Чому русини стали українцями / Передмова Я. Дашкевича. 4-е, доп. і випр. вид. Київ, 2013. 392 с.
- Костенко І., Халуца І. Як московія стала росією? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-i-moskoviyaya/31521000.html> (дата звернення: 17.09.2023)
- Meyers Grosses Taschenlexikon: 24 Bd/hrsg.u.bearb. von Meyers Lexikonred.[Chefred.:Werner Digel u. Gerhard Kwiatowski]. Mannheim; Wien; Zürich: Taschenbuchverlag, Bd. 19. Ru-Schw. 2, neubearb. Aufl. 1987. 247 S.
- Meyers Grosses Taschenlexikon: 24 Bd/hrsg.u.bearb. von Meyers Lexikonred.[Chefred.:Werner Digel u. Gerhard Kwiatowski]. Mannheim; Wien; Zürich: Taschenbuchverlag, Bd. 11. Ru-Schw. 2, neubearb. Aufl. 1987. 263 S.

Peshkova T. The impact of historical distortion on Ukrainian-German translation

Summary. The article analyses a number of papers that focus on the impact cultural and historical factors have on the translation process and on the adequate perception of a translated text formed within one culture by representatives of another culture; it also presents the most common classifications of realities and background knowledge, their connection with the perception and understanding of the meaning of the translated text used in modern linguistics and translation studies. Most researchers have identified the importance of those aspects of the translation process where differences in the perception of the people's cultures are particularly important, while aspects that seem to be common to the cultures under study are more significant. The peculiarity of historical realities about Ukraine in German society is the absence or distortion of concepts, which occurred at a certain stage of interethnic and interlingual contacts over the centuries and is associated with historical theft accompanied by inaccurate transcoding in translation. The types of recommended translation of realities in historical texts about Ukraine, taking into account their distortion in the language of perception, are identified and variants of their acceptable translation are proposed: transliteration, likening and combined renomination. The period of distortion of background knowledge about the historical realities of Ukraine in German-language intercultural communication and its impact on the perception of texts about the history of Ukraine by a German-speaking recipient is studied. The importance of the correct translation of historical realities and, in particular, the word "Rus" in view of the political situation in the world is considered. There has been studied and established the translation of the word "Rus" into German in various dictionaries, its identity to the word "Russian" russisch, and therefore it is translated it into a historical text about Ukraine with the similar but not identical word russinisch, using similes.

Key words: historical realities, background knowledge, historical text, ways of renaming realities: transliteration, simile and combined renomination, intercultural communication.